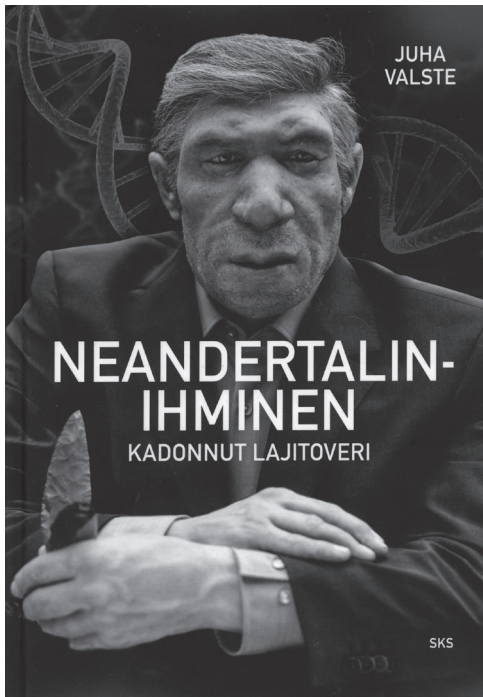

Liisa Kunnas-Pusa

Eroon luolamiesmaineesta. Kotimainen populaariteos neandertalinihmisestä

Valste, J. 2015. Neandertalinihminen. Kadonnut lajitoveri. Kirjokansi 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. 215 sivua.

Neandertalinihmiset ovat olleet viime aikoina suorastaan trendikkäitä. Muutaman viime vuoden aikana on julkaistu useita neandertalilaisia ja varsinkin heidän ja nykyihmisten välistä suhdetta käsitteleviä populaaritieteellisiä kirjoja (tämän Valsteen kirjan lisäksi ainakin Stringer 2014 ja Pääbo 2015). Kuten Vals- tekin johdannossaan toteaa, tämä johtuu pääasiassa siitä, että neandertalilaisia ja muutenkin ihmisen sukupuuta käsitte-leviä tutkimushankkeita on ollut vireillä ja varsinkin DNA-tutkimusten avulla on saatu paljon uutta tietoa. Ihmisen suku- puuhun on lisäksi tullut uusia oksia *homo florentiesin* ja ns. denisovanihmisen löy- tymisen myötä, mikä on myös osaltaan lisännyt yleisön kiinnostusta neandertali- laisia kohtaan.

Juha Valste on biologi ja julkaissut aiemmin kolme suurelle yleisölle tarkoitet- tua ihmisen evoluutiota käsittelevää kirjaa (Valste 1991; 2004; 2012). Hän on lisäksi kirjoittanut muun muassa oppikirjoja. Valst- eella on siis vankka kokemus ihmisen var- haisvaiheiden käsittelystä suureen yleisöön vetoavalla tavalla. Kirja on jaettu 11 teemaan, joissa neandertalilaisia ja heistä tehtyä tutki- musta käsitellään eri näkökulmista. Kirjan lopussa on lisäksi liite fossiilien ajoitusmene- telmistä sekä pieni sanasto kirjassa käyte- tyistä biologian ja arkeologian termeistä.

Kirjan kuvituksena on valokuvia ja useita Kimmo Koiviston piirroskuvia sekä kirjan keskellä värikuvaliite. Kirja on tehty helposti lähestyttäväksi: sen luvut ovat lyhyitä, kuvitusta on paljon, teksti on pyritty tekemään mukaansatempaavaksi ja ymmärrettäväksi ja välissä on jopa "Paleofiktiota" – osuuksia, joissa esitetään lyhyitä fiktiivisiä tuokiokuvia neandertalilaisten elämästä.

Varsinkin kirjan alussa kirjoitus-tyyli tuntuu joissain paikoin liiankin maa-lailevalta ja lennokkaalta, mutta ajan myötä siihen tottuu. Kirjoittaja otaksuu lukijoilla olevan stereotyyppisiä käsityksiä "luolamiehistä" ja näistä myös muistutetaan sellaisten otsikoiden alla, kuten "Mitä kaikki tietävät neandertalilaisista" ja "Kymmenen myyttiä neandertalilaisista". Tämä toimii toisaalta hyvin pohjustuksena neandertalilaisten ja ihmisen evoluution tutkimushistorian käsitelyyn. Kirjan kohdeyleisö, eli tieteestä kiinnostuneet ns. tavalliset ihmiset, ehkä myös tarvitsevat muistutuksen siitä, mistä neandertalilaisissa olikaan kyse.

Luvut, jotka esittelevät tämänhetkistä käsitystä ihmisen sukupuusta sekä tutkimushistoriaa ovat kirjan parhaiden osuuksien joukossa. Ihmisen evoluutio on aihe, jonka Valste tuntee hyvin, ja josta hän osaa kirjoittaa todella kiinnostavasti. Hän myös ymmärtää nähdä tutkimushistorian laajempaa yhteiskunnallista kontekstia vasten. Neandertalilaisten tutkimushistoria liittyy osaltaan yleiseen 1800–1900-lukujen vaihteen ajattelun murrokseen, kun tieteellinen maailmankuva vähitellen löi läpi. Neandertalilaisten jäännösten löytymisellä oli merkittävä vaikutus siihen, että ajatus ihmisen evoluutiosta hyväksyttiin, joskin ajan kanssa, koska ne toimivat kaivattuina todisteina teorialle. 1800-lukulainen rotuajattelu vaikutti tutkijoiden käsityksiin siitä, millaisia olivat olleet nämä konkreettisesti toiseen rotuun kuuluneet ihmiset. Valste käsittelee useaan otteeseen tuolta ajalta periytyviä, mutta osittain nykypäivään saakka eläneitä käsityksiä neandertalilaisten ja nykyihmisten välisistä

fyysisistä eroista: Koska valkoisen eurooppalaisen ihmisen koettiin olevan kehityksen huippu, varhaiset nykyihmiset ajateltiin vaa-leiksi ja sinisilmäisiksi eurooppalaisiksi ja neandertalilaiset alkukantaisempina tietysti väritykseltään tummemmaksi. Myöhemmin kävi ilmi, että tilanne on ollut pikemminkin toisin päin.

Myös osuus, jossa Valste esittelee neandertalilaisten anatomiaa ja sen eroja ja samankaltaisuuksia nykyihmisen kanssa, on mielenkiintoista luettavaa. Valste kritisoi vakiintunutta käsitystä, jonka mukaan neandertalilaiset olisivat olleet erityisen hyvin sopeutuneita kylmiin oloihin. Hän osoittaa, miten todellisuudessa kaikista olemassa oleista ihmislajeista vasta meidän lajimme on osoittanut poikkeuksellista sopeutumiskykyä kaikkiin mahdollisiin olosuhteisiin, mukaan lukien arktisiin. Nykyihmisen sopeutuminen kylmempiin ilmastoihin on kuitenkin tapahtunut pääasiassa kulttuuriadaptaation kautta, eikä niinkään fyysisten ominaisuuksien mukautumisen. Käsitys neandertalilaisista kylmään sopeutuneena lajina on perinteisesti perustunut juuri sellaisiin fyysisiin ominaisuuksiin, jotka yleensä biologiassa merkitsevät sopeutumaa kylmiin oloihin, mutta Valste huomauttaa, että kyseisten sääntöjen soveltaminen ihmisiin ei ole ongelmatonta. Ihmisten kohdalla sopeutuminen ilmasto- tai ympäristöoloihin syntyy kulttuurin ja elinkeinojen kautta. Valsteen mukaan neandertalilaiset eivät olisi pärjänneet ympäristössä, jossa keräily olisi ollut osan vuodesta käytännössä mahdotonta roudan ja lumen takia. Myöskään neandertalilaisten yleisimmistä saaliseläimistä kaikki eivät olleet arktisissa tai edes subarktisissa oloissa eläviä. Eikä neandertalilaisilla ollut käytössään sellaista teknologiaa tai selviytymisstrategioita, joita myöhemmin kylmille alueille sopeutuneilla nykyihmisten metsästäjä-keräilijäpopulaatioilla, esimerkiksi inuiteilla, on ollut.

Useissa kohdissa kirjassa tehdään vähän turhan reippailta tuntuvia oletuksia

neandertalilaisten sosiaalisesta elämästä ja sukupuolen merkityksestä. Arkeologin on usein hyvin vaikea tulkita myöhempienkään esihistorian ajanjaksojen ihmisryhmien kohdalla, millaisia heidän sosiaaliset suhteensa ovat olleet, saati sitten muodostaa käsitystä kymmeniä tuhansia vuosia sitten eläneen eri ihmislajin ajattelutavasta. Valste toteaa neandertalilaisten eläneen heimoissa tai klaaneissa, joiden jäsenet ovat olleet toisilleen sukua, paisi että "nuoret tytöt saattoivat siirtyä ryhmästä toiseen vaimoiksi". Hän myös mainitsee, että neandertalilaiset olivat pääasiassa monogaamisia, mutta "hyvällä kiviseipällä tai metsästäjällä saattoi olla useita vaimoja". Biologisesti tarkasteltuna lajin taipumusta yksiaivoisuuteen voidaan tarkastella mm. urosten ja naaraiden kokoeron ja muun sukupuolidimorfismin perusteella. Neandertalilaisilla miesten ja naisten kokoero oli samanlainen, kuin nykyihmisilläkin, eli varsin pieni. Näin tarkasteltuna neandertalilaisten monogaamisuuden pitäisi siis olla samalla asteella, kuin nykyihmisilläkin. Valsteen esittämät esimerkit neandertalilaisten sosiaalisista suhteista voivat olla totta tai voivat olla olematta. Todellisuudessa meillä ei ole mitään todisteita neandertalilaisten perhekäsityksestä tai siitä, mitä biologinen tai sosiaalinen sukupuoli heille merkitsivät. Nykyihmisten metsästäjä-keräilijäpopulaatioissa on yleisesti aika tarkka työnjako sukupuolten välillä, varsinkin liittyen metsästyseen, mutta on myös esitetty, että neandertalilaisilla sukupuolten välinen työnjako ei välttämättä olisi ollut niin tiukkarajainen. Ainakin neandertalilaiset elivät ilmeisesti pienemmissä ryhmissä, kuin nykyihmiset, joten ehkä tarkkaa hierarkiaa ei tarvittu.

Samaan tapaan, kuin Valste haluaa muuttaa ihmisten käsitystä "luolamiehistä", hän myös haluaisi päästä eroon muistakin vakiintuneista termeistä. Kirjoittaja arvostelee "kivikausi"-termin käyttöä, ja esittää sen olevan samanlainen muinaisjäännös kuin luolamiehistä puhuminen. Hän kirjoittaa, että "Samantapainen väärinkäsitys syntyi

1800-luvulla, kun alettiin puhua muinaisten aikojen 'kivikausista'", siitä huolimatta, että ihmiset olivat käyttäneet myös paljon luusta, puusta ja muusta orgaanisesta aineksesta valmistettuja työkaluja. "Tutkijat löysivät vain kiviesineitä ja synnyttivät niiden myötä kivikautiset kulttuurit". Kukaan kivikautta tutkiva arkeologi tuskin kuvittelee kivikaudella käytetyn vain kivisiä esineitä. Toki koko esihistorian kolmijako voidaan kyseenalaistaa, mutta on kuitenkin hyvä olla jotain käsitteitä, joilla ajanjaksot pysyvät järjestyksessä. Valste harmittelee, että "käsitys kivikaudesta on uponnut syvälle ihmisten ajatteluun" ja samassa yhteydessä hän päivittelee *Kiviset ja Soraset* -televisiosarjan antamaa kuvaa kyseisestä ajanjaksosta. Suuren yleisön käsitys kivikaudesta saattaa joskus muistuttaakin Kivisiä ja Sorasia, mutta sitä suuremmalla syyllä tällaisessa kivikautta popularisoivassa kirjassa pitäisi pikemminkin painottaa, ettei kivikaudella arkeologiassa tarkoiteta vain jotain myyttistä luolamiesten aikaa, vaan erittäin monimuotoista ja ajallisesti valtavan pitkäkestoista ajanjaksoa.

Käsitys neandertalilaisten kulttuurista on muuttunut paljon viime aikoina, ja tätä Valste havainnollistaa mm. esittelemällä uusia löytöjä, joiden mukaan neandertalilaisetkin valmistivat koruja ja tekivät taidetta. Hän käsittelee myös joidenkin tutkijoiden esittämää näkemystä siitä, että chatelperroninkulttuurin esineet edustaisivat neandertalilaisten kiviteknologiaa, johon he olisivat saaneet vaikutteita nykyihmisten kiven-työstöstä. Tämä haastaa perinteisen käsityksen neandertalilaisista, johon kuuluu yleensä jonkinlainen pysähtyneisyys ja puutteellinen kyky uudistumiseen. Neandertalilaisten tutkimuksessa on myös pitkään kiistelty heidän puhekyvystään ja kielestään. Kielikiistassa uudet todisteet ovat saaneet yleisen mielipiteen kallistumaan sille kannalle, että neandertalilaisten kieli tai kielet eivät juurikaan eronneet nykyihmisen kielistä.

Kirjan toiseksi viimeinen luku on omistettu kokonaan Karijoen Susiluolalle

ja siihen liittyvälle kiistelylle. Susiluolassa tehtyjä tutkimuksia esitellään kaivauskertomusten perusteella ja kirjoittaja itse ilmoittaa uskovansa Susiluolasta löytyneiden jäänteiden olevan todisteita neandertalilaisten oleskelusta siellä. Kiviesineitä koskevasta kiistasta hän toteaa, että kiviesineiden vähemmän konventionaalinen ulkomuoto johtuu siitä, että suomalaiset kivilajit eivät sovellu kiviesineiden tekoon niin hyvin, että esineet olisivat tunnusomaisesti Moustertian-tradition esineiden näköisiä. Vaikka kirjassa aiemmin korostettiin ympäristön ja elinkeinojen merkitystä neandertalilaisia tutkittaessa, Susiluolan yhteydessä ei oteta kantaa elinympäristön soveltuvuuteen neandertalilaisille.

Kirjan kantavana teemana ja puolisena lankana kulkee kirjoittajan pyrkimys uudistaa ihmisten käsitystä neandertalilaisista ja vapauttaa heidät "luolamiesmaineestaan". Populääritieteellisenä tietokirjana teos onkin onnistuneempi, kuin esimerkiksi Stringerin *Vain yksi jäi*, joka on pikemminkin kertomus kirjoittajansa henkilökohtaisesta matkasta neandertalilaisten tutkijana. Valsteen teos käsittelee tiiviissä ja jopa oppikirjamaisessa muodossa neandertalilaisia monesta eri näkökulmasta ja esittelee uutta tutkimusta. Kirjoittaja tuo keskusteluun myös omia ajatuksiaan, kuten pohdintaa neandertalilaisten väitetystä sopeutumisesta kylmiin olosuhteisiin. Parhaiten kirja toimii aihepiiristä jo valmiiksi kiinnostuneen henkilön pikakurssina aiheeseen.

Bibliografia

- Pääbo, S. 2015. *Neandertalilainen: Kadonnutta perimää etsimässä*. Art House Oy: Helsinki.
- Stringer, C. 2014. *Vain yksi jäi. Miten meistä tuli ainoa ihmislaji*. Gaudeamus: Helsinki.
- Valste, J. 1991. *Ihmisen kehitys*. Kirjayhtymä: Helsinki.
- Valste, J. 2004. *Apinasta ihmiseksi*. WSOY: Helsinki.
- Valste, J. 2012. *Ihmislajin synty*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

FM Liisa Kunnas-Pusa on kivikauden ilmiöistä ja tieteen popularisoinnista kiinnostunut arkeologi.
liisakkunnas@gmail.com.